

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

3-2020

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

М.Ҳайдаров Ўзбекистон ССРдаги ижтимоий муаммолар: ишчилар норозилигининг сабаблари ва моҳияти.....	101
Т.Ахмедов Фуқаролар фаоллигини оширишда телевидениенинг ўрни.....	106
Ғ.Раҳмонов Мустақиллик йиллари Ўзбекистон сув хўжалиги тизимида амалга оширилган ислохотлар ва уларнинг натижалари.....	110
С.Ахмедов Абдураззоқ Самарқандийнинг “Матлаи саъдайн ва Мажмаи баҳрайн” асари темурийлар давридаги маданий-маърифий жараёнлар тавсифи бўйича қимматли манба сифатида.....	115
Р.Расулова Туркистонга татар “сафарбарлик”лари хусусида	121

АДАБИЁТШУНОСЛИК

А.Сабирдинов, Д.Муратова Ўзбек-корейс халқ оғзаки ижодида оила ва оилавий қадриятлар масаласи	126
Э.Жабборов Ўзбек миллий адабиётида маърифатпарварлик қарашларнинг такомиллашуви.....	131
Б. Абдураҳмонова “Қутадғу билиг” асарининг вазн хусусиятларини ўргатиш.....	138

ТИЛШУНОСЛИК

Ғ.Хошимов, Н.Комилова Турли тизимли тилларда “Гендер” концепти ва уни воқелантирувчи воситалар майдонининг қиёсий тадқиқи	144
Н. Умарова Навоийнинг “Садди Искандарий” достонида “Олтин” концептининг фрейм структураси.....	149
Г.Розиқова “Девону луғотит турк”да сўз маъносининг метонимия асосида кўчиши	155
А.Базарбаева Инглиз тили дарсликларида машқлар тақдимотининг назарий асослари	160
Д.Рахматуллаева Шарқ мутафаккирларининг ғоялари ва “Илм-маърифат” семемали бирликлар.....	164
Б.Баҳриддинова Замонавий ўқув луғатларининг таркибий тузилмаси хусусида.....	167
Н.Суярова Оламнинг лисоний тасвири ва “Белги” денотатив семали метафораларнинг шаклланиши	172
Б.Сулаймонов «Теорема» романининг лексикографик тадқиқи.....	176

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Ф.Тошпўлатова Чет тилини ўрганиш учун ўқув материалларини танлаш ва ишлаб чиқиш тамойиллари	180
Г.Саидова Бошланғич синфларда инновацион технологияларни қўллашнинг шакл ва воситалари	184

ИЛМИЙ АХБОРОТ

Л.В.Гормонов, Б.З.Зарипов, А.А.Грудков, В.А.Каримов Физиологик шароитларда каламушларнинг ингичка ичагида озуқа	
---	--

УДК: 371.24

ЧЕТ ТИЛИНИ ЎРГАНИШ УЧУН ЎҚУВ МАТЕРИАЛЛАРИНИ ТАНЛАШ ВА ИШЛАБ ЧИҚИШ
ТАМОЙИЛЛАРИПРИНЦИПЫ ВЫБОРА И РАЗРАБОТКИ УЧЕБНЫХ МАТЕРИАЛОВ ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ
ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

PRINCIPLES OF MATERIAL SELECTION AND DEVELOPMENT FOR LANGUAGE LEARNING

Ф.Тошпўлатова¹¹ Ф.Тошпўлатова

Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети.

Аннотация

Мақолада Ўзбекистон таълим тизимида қўлланилаётган инглиз тили ўқув адабиётлари чуқур таҳлил қилинган, ўқув дарсликлари, адабиётлар ҳамда замонавий ўқув материалларини лойиҳалаштиришнинг асосий тамойиллари ўрганилган. Шу асосда чет тили ўқув материаллари тузиш бўйича тавсия ва таклифлар берилган.

Аннотация

В статье всесторонне проанализированы принципы выбора и разработки учебной литературы по английскому языку, применяемой в системе образования Узбекистана, а также изучены основные принципы проектирования современного учебного материала. На основе данных принципов разработаны и представлены рекомендации и предложения по составлению учебного материала по иностранному языку.

Annotation

This paper analyzes foreign language-learning materials, textbooks, which have been used widely in Uzbekistan. It has presented six principles for designing language materials. On the bases of these principles, we developed recommendations and offers for materials development.

Таянч сўз ва иборалар: чет тили ўқув материаллари, чет тилини ўқитиш принциплари, ўрганиш, ўзлаштириш, чет тили ўқув материаллари тузиш.

Ключевые слова и выражения: учебный материал по иностранному языку, принципы обучения иностранному языку, изучение, овладение, составление учебного материала по иностранному языку.

Key words and expressions: language-learning material, principles of language learning, learning, acquisition, designing language learning material.

Жаҳонда халқаро ташкилотлар ва ривожланган давлатлар томонидан қабул қилинган 2030 йилгача янги таълим концепциясида “Таълим – тараққиётнинг асосий ҳаракатлантирувчи кучи ва барқарор ривожланиш мақсадларига етказувчи муҳим фаолият”, деб эътироф қилинган[7]. Дунё таълим тизимида электрон ахборот-таълим ресурсларидан фойдаланиб, фанларнинг методик таъминотини такомиллаштириш, талабаларнинг касбий компетентлигини шакллантириш ва ривожлантириш, машғулотларда мультимедиа, ахборот-коммуникация технологияларидан кенг қўламда ва оммавий фойдаланиш масалалари тадқиқ қилинмоқда.

Бугунги кунда Ўзбекистонда чет тилини ўргатишни ташкил этиш бўйича олиб борилаётган илмий изланишлар, замонавий чет тили ўқув материаллари билан таъминлаш масалалари бу соҳада илмий

изланишлар олиб бориш зарурлигини тақозо этади. Инглиз тили глобал/ халқаро тил сифатида қўлланилаётганини эса инкор этиб бўлмайди. Ўзбекистонда ҳам инглиз тилини ўрганишга катта эътибор қаратилмоқда.

Ушбу мақолада айнан қайси турдаги ўқув материаллари орқали чет тилида коммуникатив компетенцияни шакллантириш мумкинлиги кўрсатиб берилди. Чет тилини ўргатиш тизимида ўзбек ўрганувчилари учун мос материаллар танлай олиш инглиз тилини ўқитишда муҳим аҳамият касб этиши, уларнинг қандай талабларга жавоб бериши кераклиги тўғрисида маълумотлар келтирилди.

Бугунги кунда чет тилини ўрганувчилар бозор ва интернет таклиф этаётган ўқув адабиётларидан фойдаланмоқда. Аммо мукамал дизайн асосида яратилган бу каби ўқув адабиётлари ва материаллари чет тилини тўлиқ ўзлаштириш имконини бериш

ёки бермаслик масаласи ҳам чет тилини ўқитиш методикасининг долзарб муаммоларидан ҳисобланади.

Сўнги йилларда Р.Болито, Ж.Арнольд, Б.Томлинсон, И.Макграсс, С.Крашен каби лингводидакт олимлар томонидан чет тили бўйича ўқув материални тузишга оид бир қатор эътиборга лойиқ нашрлар пайдо бўлди. Томлинсон таъкидлаганидек, кўплаб тажрибали муаллифлар “айнан шу самарали” деган ўзларининг шахсий тушунчаларига таяниб, репертуарларидаги машқлардан такрор фойдаланадилар. Жуда оз сонли муаллифлар ўқув адабиётларини тузишда чет тилини ўрганиш принципларини ҳисобга оладилар ёки мавзуларнинг тизимли ва мазмунан боғланиши кераклигига амал қиладилар. Жуда кўплаб муаллифлар эса аниқ тақдирот, амалий машқларга бой материаллар чет тилини ўзлаштиришни таъминлай олади, деб тахмин қиладилар. [7]

Ваҳоланки, ўқув-методик таъминотнинг муайян илмий принципларга асосланган ҳолда яратилиши жаҳон миқёсида чуқур таҳлил этилган. АҚШлик профессор С.Крашеннинг қуйидаги принципларни тавсия этганлиги маълум:

Acquisition/Learning distinction Hypothesis – Ўзлаштириш ва ўрганишни фарқлаш принципи.

The Natural Order Hypothesis – Табиий кетма-кетлик принципи;

The Monitor Hypothesis – Катта ёшли ўрганувчиларнинг чет тили мазмунини тушуниб ўрганишини фақат “кузатувчи” ёки “ижрочи” вазифасини бажарувчисига қиёслаш мумкин, бу йўл орқали тил қисман ўрганилади ва бу, чет тилидан эркин фойдаланишни ўрганиш имконини бермайди.

The Input Hypothesis – “Инсон тилни бир йўл орқали ўзлаштиради, яъни ахборотларни тушуниш ёки ахборотнинг умумий маъносини англаш. Бунга кўра агар чет тилини ўрганиш маънони тушунишга йўналтирилса, қоидалар ҳам осон ва тез ўзлаштирилади..

The Affective Filter Hypothesis – Чет тилини ўрганишга руҳий таъсир этувчи омилларнинг мавжудлигини ҳисобга олиш.

The input hypothesis чет тилини ўқитишнинг барча соҳаларини ривожлантиришга жуда катта таъсир этувчи

куч ҳисобланади ва чет тил ўқитишнинг бир қанча муаммоларига ечим ҳамдир. С.Крашен чет тилини ўрганишда методлар қанчалик муҳим аҳамиятга эга бўлса, чет тилини ўқитиш материалларининг ҳам қуйидаги талабларга жавоб бериши шунчалик муҳим, деб ҳисоблайди. [4,100]

Материаллардаги **input** маънони тушунишга, қизиқарли бўлиши ва ўрганувчилар эҳтиёжига мос келиши, грамматик қоидаларсиз ўрганувчиларнинг чет тилини ўзлаштиришига ёрдам бера оладиган бўлиши керак, ёки бошқача қилиб айтганда, ўрганувчиларни чет тилини мана шундай input воситалари орқали эгаллашни таъминлаши зарур. Тил ўрганишга хизмат қиладиган материаллар осон ўрганиладиган ва фойдаланиладиган қоидаларни ўз ичига олиши керак. С.Крашен тил ўқитиш материалларини танқид қилар экан, input ни ўз ичига олган материаллар йўқ, деган фикрдан йироқда туради ва мавжуд матнлар иккинчи ва чет тилларни ўрганишда фойдали бўлиши ҳам мумкинлигини таъкидлайди. Шу сабабли, айрим материалларни қайта тузиб чиқиб, input ни ўзлаштиришга йўналтириш зарурлигини кўрсатиб берди. Янги материаллар энг асосий эҳтиёжни таъминлаши, яъни чет тилини бошланғич ва мустақил даражада эгаллаётган талабалар дарсдан ташқарида ҳам comprehensible input ни эгаллашига хизмат қилиши керак.

Чет тилини дарсдан ташқарида қўллай олмаслик кўзга яққол ташланадиган муаммо ҳисобланади. Чет тилини ўрганаётган талабалар учун эса бу жуда муҳим аҳамият касб этади. Шу билан бирга, бу тилдан одатда фойдаланадиган ва иккинчи тил сифатида фойдаланадиган талабаларнинг ҳам муҳим муаммосидир; чет тилини бошланғич даражада эгаллаган тингловчилар тил соҳибини суҳбатга чақириш компетенциясига эга эмас, радио ва телевизорни тушуна олмайди ёки ўқиганини тушуниб олиши қийин кечади. Шу сабабли, дарсларда қўлланиладиган материаллардаги input чет тилини тушунишга йўналтирилганлиги билан бирга, талабаларга чет тилидан аудиториядан ташқарида ҳам фойдаланишни ўргатади, деган фикрни бера олиши керак.

Ўқиш comprehensible input (мазмунни ўзлаштириш)ни таъминлайдиган энг қулай

восита бўлиб, қизиқиб ўқиш мазмунни ўзлаштиришни ўргатиш талабларига тўлиқ мос келади. Бугунги кунда чет тилини ўрганувчиларни айнан ўқишга мўлжалланган ўқув материаллари қониқтирмаётганлиги, уларнинг талаб ва эҳтиёжларига мос келмаётганлиги муаммоси ҳам юқорида қайд этилган принципларнинг ўқув материалларини тузишда ҳисобга олинмаганлигидир. Ўқув материаллари таркибида мазмунни тушунишга йўналтирилган маълумотлар етарли эмас, ҳаттоки, чет тили дарсликларининг параграфини ўқишнинг ўзида мураккаб вокабуляр ва қоидаларни учратиш мумкин. Дарсликлардан грамматик мавзулар тартиб билан жойлаштирилган, муаллифлар фақат талабанинг ўрганишига мўлжалланган грамматик қоидаларни киритган. Шу билан бирга, ўқишга оид материаллар киритилмаган. Чет тилини ўрганувчисига мазмунни тушунишга оид катта ҳажмдаги, қизиқарли ўқиш материали керак. Натижанинг кафолатланганлиги кўп жиҳатдан мотивацион омилларга боғлиқ. Агар талабаларда ўрганилаётган янги маълумотга нисбатан мотивация ҳосил қилинса, кўзланган таълим мақсадига эришиш кафолатланади.

Б.Томлинсоннинг илмий асарларида чет тили ўқув материалларини яратишда амал қилиниши зарур бўлган олтита асосий принцип кўрсатиб берилган:

- тингловчиларни чет тилидан амалий фойдаланишга ундайдиган бўлиши;
- input (мазмунни ўзлаштириш)ни таъминлаш хусусиятларини ўз ичига олиши;
- ўрганувчиларга коммуникатив мақсадларда тилдан фойдаланиш имкониятларини бериши;
- эришган натижалари бўйича тескари алоқа имкониятларини тақдим этиши;
- тингловчиларни қизиқтира олиши, диққат ва эътиборини тортадиган, тил ўрганишга руҳлантирувчи таъсирга эга бўлиши;
- тил ўрганишда интеллектуал, эстетик ва эмоционал ҳис-туйғуларнинг иштирок этишини таъминлаши.

Шу ўринда биз чет тили таълими соҳасига кириб келаётган ёш мутахассислар чет тили ўқув материалларини танлаш ва тузишда қуйидаги принципларга амал қилишлари керак, деб ҳисоблаймиз:

- материалларда тасодифий такрорланиш ҳолатлари бўлмаслиги ва илгари “энг яхши материал” сифатида машҳур бўлган китоблар андазасида тузилмаслиги керак. Аксинча, улар қуйидаги қоидалар асосида лойиҳалаштирилса, мақсадга мувофиқ бўлади:

- тилни ўзлаштириш ва унинг ривожланиши назарияси, ўқитиш принциплари;

- тингловчиларнинг тил тажрибасини ҳисобга олиш ва чет тилидан реал вазиятларда фойдаланишга мўлжалланган бўлиши;

- фойдаланилаётган материалларни мунтазам равишда таҳлил қилиш ва баҳолаб бориш.

Шу билан бирга инглиз тили ўқув материалларини танлаш ва тузиш бўйича чет тили ўқитиш методикаси мутахассисларининг аниқ тавсия ва кўрсатмалари мавжуд. Биз уларнинг айримлари устида батафсил тўхталдик.

1. Инглиз тили материали тингловчилар эҳтиёжига мос келиши ва контекст бўйича тузилиши керак. Биринчидан, материаллар ўқув дастурига контекстуал равишда киритилиши керак [6. P.1-2]. Лойиҳалаш босқичида таълим муассасасининг ўқув дастури, ишчи ўқув режаси мақсадларининг биринчи ўринга қўйилиши жуда муҳимдир. Бу материалларнинг ўқитилаётган курслар хусусиятларини ҳисобга олиш ва тақсимланиши керак бўлган катта луғат захиралари билан белгиланиши кераклигини англатади.

2. Материаллар, шунингдек, ўқувчиларнинг тил тажрибаларини ҳисобга олиши, реалликка асосланиши ва она тили билан боғлаб ўрганишга мўлжалланган бўлиши керак. Бу қоидадан муҳимлиги ўқув адабиёти муаллифидан “ижтимоий-маданий вазиятларни мослаштириш”ни талаб этади, [2,111] яъни материалларни тақдим этишда ўқитувчи-дизайнернинг ўзига хос услуби бўлиши ва, энг муҳими, ўқувчиларга муҳим маданий тафовутлар мавжудлиги тўғрисида маълумот бериши керак. Бундан ташқари, материаллар мақсадли тил ўрганишга йўналтирилиши ва мазмунни ўзлаштиришни таъминлайдиган мавзуларни қамраб олиши ва контекстуал равишда тузилишига эътибор берилиши керак. Кўп ҳолатларда

ўқув адабиётларида ёш хусусиятлари инобатга олинган ва тил ўрганиш босқичларидаги мавзулар – пул, оила ва байрамлар “эски умумий қадриятлар” тарзида берилган. Муаллиф вазифасининг бир қисми “ушбу мавзулар бўйича янги қирраларни топиш” ва шу билан тил кўникмаларини мақсадли равишда шакллантиришни таъминлайдиган фаолиятни ривожлантиришдан иборат.

3. Материаллар ўқувчиларнинг ўзаро интерактив фаолиятга ундаши ва тилшунослик нуқтаи назаридан генератив бўлиши керак. Д.Холл таърифлаганидек, “чет тилида эркин ва равон суҳбатлашишни ўрганган жуда кўп одамлар тил ўрганишга алоҳида вақт сарфламаганини кузатиш мумкин, чунки бу каби одамлар чет тилидан муайян коммуникатив мақсадда фойдаланишлари зарур бўлгани учун жуда

кўп реал коммуникатив вазиятларда иштирок этганлар” [2,9]. Мукамал тил ўқитиш материаллари ҳам айнан шундай реал вазиятлардан таркиб топиши керак, ўқувчиларнинг синфдан ташқарида ҳам чет тилида ўзаро мулоқот қилишда фойдалана олишида ўз аксини топиши шарт.

Хулоса қилиб айтганда, ўқув адабиётлари ва материалларини яратишда чет тилини ўргатиш принципларини ҳисобга олиш ўта муҳимдир. Фикримизча, энг муҳим принцип “чет тилини ўргатиш тингловчиларнинг қизиқишлари ва эҳтиёжларига мос келиши керак”лигидир. Шу ўринда чет тили материаллини тузишда “материалдан ўқитувчи шунчаки дастур сифатида эмас, балки муҳим манба сифатида фойдалана олиши керак”лиги ҳам энг муҳим принциплардан бири, деб ҳисоблаймиз.

Адабиётлар:

1. Arnold, J. (ed.) 1999. *Affect in Language Learning*. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Bolitho R., Jolly D.A *Framework for Materials Writing*. In Tomlinson, B. (ed.) *Materials Development in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 90-115. 1998.
3. Hall D. *Materials production: Theory and Practice*. Singapore: SEAMO Regional Language Center. P-9. 1995.
4. Krashen S. *The Input Hypothesis*. London: Longman. P-100. 1985.
5. McGrath I. *Materials Evaluation and Design for Language Teaching*. Edinburgh: Edinburgh University Press. 2002.
6. Nunan D. *Principles for Designing Language Teaching Materials*. p. 1-2. 1988.
7. Tomlinson B. *Language acquisition and language learning materials*. In B. Tomlinson (ed.) *English Language Teaching Materials*. London: Continuum. 2008.

(Тақризчи: Т.Эгамбердиева –педагогика фанлари доктори, профессор).